

Irena ERMANYTĖ

KELIOS PASTABOS APIE ENANTIOSEMIJĄ

Kalbos priešybės analizuojant pragmatiniu požiūriu į akis krinta labai senas kalbos reiškiny – **enantioseminija**, kai tas pats žodis turi dvi priešingas reikšmes (taip išryškėja žodžio reikšmių poliarizacija). Enantioseminija (vok. Enantioseminie, angl. Enantiosemy), kurios pavadinimas kilęs iš gr. *enantios* – ‘priešais esantis, priešingas’ + *sema* – ‘ženklas’, išryškėja tam tikrame kontekste, kadangi be jo šio kalbos reiškinių negalima pakankamai suprasti tiek struktūros, tiek semantikos požiūriu. Enantioseminija kalbotyros ir apibūdinama kaip žodžio ar morfemos ypatybė turėti priešingas reikšmes (Gaivenis, Keinys 1990: 57).

Enantioseminija būdinga daugeliui kalbų nuo antikos laikų iki šiandien. Išsamiau šis lingvistinis reiškiny imtas nagrinėti tik XIX a. pab., nors jau G. V. F. Hegelis (Hegel) “Logikos mokslo” įvade kalbėjo apie enantioseminiją. Jo nuomone, dauguma vokiečių kalbos žodžių (ypač priešdėliniai veiksmažodžiai) turi ne tik kitokias, bet ir priešingas reikšmes.

Vokiečių kalbininkas Karlas Abelis (Carl Abel) “Sprachwissenschaftliche Abhandlungen” (“Kalbotyros tyrinėjimai”) VIII dalyje, pavadintoje “Priešingos pirminio žodžio reikšmės”, teigė, jog mus pasiekę seniausios enantioseminijos pavyzdžiai užrašyti Egipto hieroglifais (Abel 1885: 316).

Senovės egiptiečių kalboje būta daug žodžių, kurių kiekvienas turėjo dvi priešingas reikšmes. Šias poliarines reikšmes geriausiai iliustruoja žodžiai: *unx* (tik kitaip fonetiškai modifikuojamas), reiškęs ir “atidengti, nudengti” (*unx*), ir “uždengti, suvynioti” (*unh*); *at* (taip pat atitinkamai modifikuojamas) reiškęs ir “klausyti, girdėti” (*at*), ir “būti kurčiam” (*at*); *sneh* – “skirti, atskirti”, *sneh* – “jungti” ir kt.

Žodis *quen* Egipto gyventojui reiškė ir “stiprus”, ir “silpnas”. Tik šį hieroglifą reikėjo paaiškinti atitinkamais ženklais bei piešiniais, rodančiais konkrečių reikšmių skirtumą. Būdvardis *stiprus* paprastai būdavo iliustruojamas stovinčio ginkluoto kario, o *silpnas* – klūpančio žmogaus (tikriausiai vergo) piešiniu. Veiksmažodį *ārī* “užlipti” vaizduodavo laiptai, o “nulipti” – kopėčios (Abel 1885: 317, 329). (Dar plg. hindi *kal*: “vakar” ir “rytoj”; *parso*: “užvakar” ir “poryt”.)

Beveik tuo pat metu enantioseminiją nagrinėjo ir kitas vokiečių kalbininkas – V. Šerclis (Scherzl). Jo manymu, enantioseminija būdinga daugeliui kalbų. Pavyzdžiui, lot. būdvardis *altus* reiškė ne tik “aukštas”, bet ir “gilus”, t. y. esantis žemai (*altus mons* “aukštas kalnas” ir *altum flumen* “gili upė”).

Pagrindinė enantioseminijos priežastimi V. Šerclis laikė senovėje buvusias ben-

drąsias šaknis, kurių reikšmės dar nebuvo diferencijuotos. Rutuliojantis mąstymui ir formuojantis kalbai iš tų nepakankamai diferencijuotų reikšmių palaipsniui išsiskyrė konkretesnės pagrindinės reikšmės, kurių antroji dažniausiai buvo perkeltinė arba turėjo kitokią intonaciją. Pavyzdžiui, iš slavų kalbų kamieno *von-*, kurio pirminė reikšmė “kvapas”, išriedėjo dvi priešingos reikšmės – “malonus kvapas, aromatas” (plg. čekų *vůň*, lenkų *woń*, rusų *благово́ние*) ir “blogas kvapas, dvokas, smarvė” (plg. bulgarų *воня*, lenkų *woń* bei rusų *вонь*, *зловоние*) (Šercl 1883: 1–39; 1884: 41–84).

Semantinė kalbos universalija, būdinga enantiose mijai, yra **polisemija**. Pavyzdžiui, veiksmazodis *brėkšti* reiškia ir “aušti, švisti” (Ė kai jau dienai *brėkstant* rytai šviesa tvinksta, rasos pilnos žolynų žemyn galvos linksta A. Baran), ir “temti” (Vakaras, jau pradeda *brėkšti* LKŽ I₂ 1028 (Prk). Neturėdamas žvakės *brėkstant* turėjau eiti gulti LKŽ I₂ 1028(I). Plg. tos pačios šaknies daiktavardį *brėkšma*, Aukštaitijoje reiškiantį “apyaušris”, o Žemaitijoje “prietema” (šiuo atveju enantiose mijos pagrindas – tarminis). Tarp poliarinių to paties žodžio reikšmių esama gan glaudaus semantinio ryšio. Tai *šviesa*, kuri atitinkamu paros metu tai sustiprėja, tai susilpnėja, o šaknies *brėkš-* žodžių reikšmių priešingumas priklauso nuo antrinio komponento – paros meto priešpriešos.

Enantiose miją neatsietina ir nuo **homonimijos**, kuri dažnai atsiranda iš daugiareikšmių žodžių (ypač kai semantinė sąsaja tarp atskirų reikšmių tarytum nutrūksta). Pavyzdžiui, lie. *bandą* “galvijų būrys” ir “kepaliukas (ppr. pyrago ar ragaišio)”. Šiedu žodžiai tarpusavy jungiami bendrosios reikšmės “turtas, nuosavybė”, užfiksuotos K. Sirvydo raštuose ir išlikusios Rytų Lietuvos tarmėse: Nauda, *banda* SD 203. Praleidžiau visą savo *bandą* LKŽ I₂ 638 (Kur). Taigi šiuo atveju homoniminių reikšmių tapatybės santykis nesuardytas.

Akcentuotinas tam tikrų homoniminių veiksmazodžių gramatinis bei semantinis santykis. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos žodynuose *rąkti* veiksmazodis pateikiamas dviem lizdais: 1 rąkti, rąka (rąkia, rąka), rąkė (rąko) “krapštyti” yra tranzityvinis: *Rąkė, rąkė* ir prarakė skaudulį ant rankos LKŽ XI 112 (Kv) ir 2 rąkti, rąka, rąko – intransityvinis ir reiškia “mažėti skylei, akti, užsikišti” (Maža bulia (*adatos skylutė*) greitai *rañka* ir visiškai užranka LKŽ XI 115 (Sl). A. Kaukienės nuomone, 1 rąkti yra aktyvaus veiksmo veiksmazodis, o 2 rąkti reiškia būsenos pakitimą ir sudaro semantinę opoziciją su pirmuoju *rąkti* veiksmazodžiu (Kaukienė 1994: 77–78).

Lingvistiniu ir semantiniu požiūriu įdomų enantiose mijos pavyzdį pateikė kitas lietuvių kalbininkas – V. Balaišis. Analizės objektu jis pasirinko kalno *Rambýnas* pavadinimą. Šį vietovardį autorius traktuoja kaip enantiose mišką, kilusį iš slavų kalbų. Lietuviai Rambynas reiškia kalną (arba aukštą skardingą Nemuno krantą netoli Tilžės Šilutės raj.), o vokiečiui tai vietovė, esanti gilioje Riūgeno salos lomoje, *Rambín*. Ide. šaknies **rem-* determinanto *-b(h)* vedinių gana gausu tiek baltų, tiek germanų, tiek slavų kalbose, tik baltų ir germanų žodžiai su įvardytais šaknimis ir determinantu dažniausiai reiškia “iškilimą, pa-

kilią vietą” (plg. lie. *rum̃bas*, *rumbėti*, *rembėti*, la. *rumba* “krioklys”, norvegų *rimi* “iškili vieta” ir t. t.), o slavų kalbose šie vediniai dažniausiai reiškia “nuopjovą, kirtimą”, t. y. įdubusią vietą (plg. J. Pokorny **remb-*, **romb-*, **rmb-* “kapoti, kirsti, daryti įpjovas bei įkarpas” (Balaišis 1991: 52–53).

Apie lietuvių kalbos enantioseminijos reiškinį pirmasis prabilo Jonas Jablonskis. Teoriškai jis enantioseminijos dar neanalizavo, bet savo “Lietuvių kalbos gramatikoje” (1922 m.), aptardamas veiksmažodžio veikslus ir rūšis, pateikė nemažą pluoštą vertingų šio reiškinio pavyzdžių bei atitinkamai juos apibendrina: “Eigos veikslu pasakome tiktai einant tam tikrą veiksmą. Juo nepasakome, kuo tas veiksmas gali arba turi pasibaigti <...> Sakome ne visai aiškiai “duris daryk” tada, kada sakomajam aišku, kaip jo “darymas” turi pasibaigti <...> Žmogus, kurs sako “daryk duris”, visada jaučiasi būsiąs sakomojo kaip reikiant suprantamas, ir sakomasis visada daro ko prašomas arba ką liepiamas. Jei tuodu žodžiu pasakom, kad durys uždarytos, tada žinom, sakytojas ir sakomasis, jog durys darant reikia atidaryti” (Jablonskis 1957: 293).

Analogiškų pavyzdžių J. Jablonskis pateikęs ir daugiau. Pvz.: *Jok* arklius (į lauką, namo) (t. y. išjok, parjok I.E.). Kam *kinkai* arklius (darai, kad *išrinkytum* arba *pakinkytum*)? Jau arklius *kinko*, tuoj *pakinkys*, *išrinkys*. Jai vakar vainikėlį *segė* (*prisegė*). Jai vainiką jau *sega* (*nusega*). Siaučia jam *skarą* (ant pečių, nuo pečių). Kam *vadelėji*, *vadžioji* [arklius], ar kur važiuoji (plg. *įvadelėti*, *įvadžioti*)? Toliau jis niekur nebevažiuos, jau arklius *vadelėja*, *vadžioja* (tuoj *išvadelės*, *išvadžios*) (Jablonskis 1957: 294). Visais šiais atvejais nurodytų veiksmažodžių reikšmės paaiškėja iš konteksto. Plg. dar: Kas tau bedirbs taip, kaip tuočės *nu sáulės lig sáulės* LKŽ XII 192 (Lž). *Sáulė nuo sáulės* (Nuo saulėtekio ligi saulėlydžio) kasdavom bulbas LKŽ XII 192 (Dglš).

Tai, jog lietuvių leksika iš pradžių nebuvo pakankamai diferencijuota, rodo veiksmažodžiai, nusakantys avimosi, movimosi, rengimosi ir pan. veiksmus. Tai *aūti(s)*, *máuti(s)*, *siaūsti(s)*, *vilkti(s)* ir kt. panašaus tipo žodžiai, pasižymintys, be poliariškumo, ir vektoriškumu. Šios ypatybės ypač būdingos tų veiksmažodžių sangražinėms formoms. Nemažai tokio tipo veiksmažodžių yra pateikęs ir J. Jablonskis. Pvz.: Kam *aunies*, ar eisi kur (plg. *apsiauti*)? Kam *aunies*, ar jau eisi gulti (plg. *nusiauti*)? (Jablonskis 1957: 293). Kam *mauniesi* pirštines? Bus šalta (būk su pirštinėmis). Ar nevažiuosi, kad jau pirštines *maunies* (*nusimau-ni*)? Ar jau *vilksies* (prieš eidamas gulti)? Ar jau *vilksies* (atsikėlęs anksti rytą iš lovos)? (Jablonskis 1957: 294–295).

Tokia reikšmių poliarizacija būdinga ir kitoms kalboms. Pavyzdžiui, L. Novikovo nuomone, *нести* gali reikšti rusų kalboje ir “įnešti”, ir “išnešti”, tik reikalingas tam tikras kontekstas, nurodantis kryptį (*нести сюда* ir *нести туда*) (Novikov 1973: 185).

Kai kurie priešdėliniai veiksmažodžiai (ypač su priešdėliu *at-*) taip pat enantiosemiški. Pavyzdžiui, *atristi* reiškia ir “ritant priartinti, atridenti” (Dėdė tuo tarpu *atrito* važiuojamąjį krėslą LKŽ XI 686(Mš), ir “ritant pašalinti” (Ir akme-

nį nuog angos šulinies *atrisdavo* LKŽ XI 687 (BB1Moz 29 3); *atstūmti* – ir “stumiant nutolinti” (Tokia kiauliotė nedora: visada kitas *atàstuma* nuo lovio LKŽ XIII 1042(Skdt), ir “atgabenti” (t. y. “priartinti” I. E.) (Kaip plunksną maišą *atstūmiau* LKŽ XIII 1043(Er); *atšókti* – ir “šokant atsitraukti” (Ko čia *atšóka* kaip nuo ugnies ? LKŽ XV 232(Ktk), ir “šuoliu ar šuoliuojant priartėti” (*Atšoka atšokęs* pri munės ir sako LKŽ XV 233(Dr) ir pan.

Daugelyje kalbų apstu tokių priešdėlinių veiksmažodžių, turinčių priešingas reikšmes. Plg. vok. *ab-*: *abdecken* reiškia ir “apdengti, uždengti”, ir “nudengti”. Ši vokišką priešdėlį *ab-* turėtų atitikti rusų *от-*, bet čia matome įdomų reiškinių, rodančių, jog rusų kalbos veiksmažodis su šiuo priešdėliu įgyja nepriešdėlinio veiksmažodžio reikšmę. Įvardytą teiginį rusų kalbininkas I. Gorelovas iliustruoja *отбелить* pavyzdžiu, kurio reikšmė yra “baltinti, daryti baltą”, o ne “panaikinti baltumą” (Gorelov 1986: 87-88).

Rusų kalboje esama ir visiškai enantiosemiškų veiksmažodžių su priešdėliu *от-*. Pavyzdžiui, pirminė, t. y. ankstesnioji, *отказать* reikšmė buvo “užrašyti palikimą”, o dabar šis veiksmažodis reiškia “panaikinti (teisę į) palikimą”.

Kitas rusų kalbininkas – R. Budagovas – atkreipė dėmesį į dar jaučiamą veiksmažodžio *победить* semantinę ryšį su daiktavardžiu *беда* (seniau *победить* reiškė “sunaikinti, užmušti”, t. y. turėjo neigiamą reikšmę, o dabar, priešingai, reiškia “nugalėti, laimėti”, taigi ši reikšmė teigiama. Šios abi reikšmės santykiauja istoriškai, nes tas, kas sunaikina, paprastai ir nugali, įveikia priešą ar varžovą (Budagov 1965: 66–71).

Reikšmių poliarizacija ypač akivaizdi, kai lietuvių kalbos veiksmažodžiai nusako temperatūros svyravimus. Priešingas reikšmes turi atitinkami veiksmažodžiai tiek be priešdėlių, tiek su priešdėliais. Čia enantioseminė, kaip ir ankstesniais atvejais, išryškėja atitinkamame kontekste. Pavyzdžiui, *dėgti, dėginti* (Tie tavo medžiai tik smilksta, o *nedega* LKŽ II₂ 368(Vvr), *Degamà* ugnis sunku užgesyti LKŽ II₂ 368(Ds) ir Veidai *dėga* nuo šalčio LKŽ II₂ 369(Lp)*; *dėginti* (Vidudieny baisiausia, kai saulė *dėgina*, negali pakęst LKŽ II₂ 363(Gs) ir O kad pusto, kad drimba, sniegas veidą kad *degina!* LKŽ II₂ 363(B. Sruog); *Nudega* šalčiu, ugnim LKŽ XVII(SD 212); *iškėpti* (Šią vasarą nuo karščių visi javai *iškepė* LKŽ V 588(Ds) ir Šiomet visų sodai [nuo speigo] *iškepė* LKŽ V 588(Ds); *kėpinti* (Nežmoniškai gi ir *kepina* saulė, nė paeit negali toliau žmogus LKŽ V 581(Srv) ir Lauke *kėpinte kėpina* šaltis LKŽ V 581(Jnš); *plėškėti* (Sausos malcos teip gerai *plėška* LKŽ X 173(Ut) ir *Plėška* peržiem be nustojimo LKŽ X 173(Trgn); *plėškinti* (*Plėskinau* visą dieną, o kambariai šalti LKŽ X 175(Brs) ir Toks šaltis *plėškina*, gryčia neaptaisyta LKŽ X 176(Skdt); Su karštu vandeniu *plikyk* kojas veršio LKŽ X 229(J). Šaltis šala ugnadegiu, t. y. kaip ugnimi *pliko* veidą, rankas, kojas LKŽ XVII 373(J); *svilti* (Pakura taip karštai įkūrenta, kad

* Veiksmažodžių *dėgti* ir *kėpti* semantikoje išvelgiama ir “diatezinės opozicijos galimybė” (Kaukienė 1994: 63).

antausiai *svilsta* LKŽ XIV 359(J) ir Toki šiuosmet šalčiai, kad net žandai *svēla* LKŽ XIV 359(Nč); *svilinti* (Saulė *svilina* iš aukštybių LKŽ 354(V. Krėv) ir Ot lauke *svilina*, galima ausis nušalt LKŽ XIV 354(Vs) ir kt. Tokie veiksmazodžiai paprastai reiškia ir intensyvų šilimą (šildymą), šilumą, karštį, ir smarkų šalimą (šaldymą), šaltį, speigą (Ermanytė 1991: 73–74). Šias poliarines reikšmes jungia bendras intensyvumo komponentas.

Būtina akcentuoti, kad šalimo (šaldymo) reikšmė dažniausiai būna perkeltinė, antrinė, t. y. išvestinė. Tačiau esama ir tokių veiksmazodžių, kurių pirmoji, t. y. pagrindinė reikšmė yra šalimas (šaldymas), o šilimo (šildymo) reikšmė yra antrinė. Pavyzdžiui, *spiginti* (I pavakarę, atrodė, atsimetės šaltis, ale kur tau – da labiau pradėjo *spiginti!* LKŽ XIII 397(Srv). Didis šaltis *spigina* odą LKŽ XIII 397(Rsn), ir Žiemą speigas, o vasarą saulė *spigina* LKŽ XIII 397(J). Balos ir versmės, nu saulės spindulio neužgaunamos, nu amžių burgėjo, kurios ir visu didžiausioms giedroms *spiginant* niekados neišdžiūvo LKŽ XIII 397(S. Dauk).

Tokios semantikos veiksmazodžių, reiškiančių temperatūros svyravimus, esama ir kitose kalbose, plg. la.: Ejot pa sniegu mazmeitai nemaz nebija auksti, bet vaigi visu laiku *svilint svila* Birznieks-Upitis IV 279. Zeme izkaltusi, sausa ka pelni, un saule to sakarsējusi tik stipri, ka [ravējot] *svila* pirksti Kļava I 64 (LLVV: 1991: 7₂ sēj., 324) ir t. t.

Kai kurie lietuvių kalbos veiksmazodžiai reiškia būsenos ar veiksmo priešybės arba kitimą, pvz.: *ąkti* “darytis aklam, pradėti mažiau matyti” (Jau mano akys *aňka* čystai, t. y. mažinas šviesybė LKŽ I₁ 87(J) ir “akims atsiverti, pradėti matyti” (Kačiukai jau *aňka*, tuo matys LKŽ I₁ 88(Kp); *guřbti* “tarpti, gerai augti” (Po ligai sesuo *guřbsta*, t. y. eina stipryn LKŽ III 742(J) ir “skursti, galą gauti” (Jis visą laiką *guřbo* ir *guřbo*, iki numirė LKŽ III 742(Sb); *jũnkti* “atprasti žįsti” (Paršai baigia *jũnkti* DŽ₃ 269, ir “pratintis” (Kiaulė *juňksta* į žirnius DŽ₃ 269) ir pan.

Enantiosemiškų veiksmazodžių perkeltinės reikšmės neretai dar turi ir ironišką atspalvį. Pavyzdžiui, *draūsti* reiškia ir “sakyti, kad to nedarytų, neleisti, įspėti, ginti” (*Draūsk nedraūsk*, daro savo, ir gana LKŽ II₂ 662(Gs). *Drausk* savo dukrą nuo blogų darbų LKŽ II₂ 662(J), ir “kalbinti, kad liktų, sulaukyti” (*Draūdė* mane valgyt, tik neturėjau laiko LKŽ II₂ 662(Ukm). Šeimyną *draūdžia* pasilikti antrus metus LKŽ II₂ 662(Kp); *gárbinti* ir “duoti garbę, girti, aukštinti; gerbti” (Jį ligi gyvą *garbino*, jį ir numirusį *garbina* LKŽ III 117(J. Jabl), ir “niekinti, piktuoju minėti, peikti, plūsti” (Tą netikėlį visi *gárbina* LKŽ III 117(Rm) ir pan.

Tam tikrų veiksmazodžių ir tos pačios šaknies daiktavardžių reikšmės santykiuoja ir kaip konversyvai. Pavyzdžiui, (*pa*)*skōlinti* “duoti (pa)skolą (kam)” ir “imti (pa)skolą (iš ko)”. Panaši semantinė sąsaja ir tarp kitų tos pat šaknies daiktavardžių *skolà*, *paskolà*, *skoliniňkas*, *-ė*.

Įsidėmėtina, kad enantioseminė būdinga ne vien veiksmazodžiams. Šią “vidinę priešybę” turi ir kai kurie daiktavardžiai (tai minėta jau šio straipsnio pra-

džioje), būdvardžiai, netgi prieveiksmiai.

Pavyzdžiui, daugiareikšmis daiktavardis *auksas* 1. “geltonos spalvos brangus metalas” ir 5. prk. “kas nors labai geras, puikus” (LKŽ I, 479) tarmėse reiškia ir “išmatos, mėšlas” (*Áuksą* veža, tai ir smirda LKŽ I, 390 (Kp).

Daugiareikšmis daiktavardis *širdis* reiškia tiek gerąsias, tiek blogąsias žmogaus būdo savybes. “Gerumą” nusakanti *širdis* paprastai reiškia maloniniais deminutyviniais epitetais, kurių ypač gausu tarmėse bei tautosakoje (*Širdele*, padirbėk už mane LKŽ XIV 864 (J. Jabl). Tėvuli mano, *širdele* mano, kam prižadėjai jaunam berneliui[i]? (d.) LKŽ XIV 864 (Dg).

Širdis, reiškianti blogąsias žmogaus būdo savybes – “piktumą, pyktį”, tokios deminutyvinės formos nebeturi (Man užėjo *širdis*, ir pasakiau ne vietoj žodį LKŽ XIV 864(Jnšk). Ragana kalukei iš *širdies* išsuko visas keturias kojukes LKŽ XIV 865(LTR(AI).

Tos pačios šaknies būdvardis *širdingas*, -a taip pat reiškia gerąsias ir blogąsias žmogaus savybes. Šio būdvardžio pirmoji reikšmė yra “kuris geros širdies, maloningas, malonus” (Ak lietuvininkai, *širdingimano* broleliai LKŽ XIV 848(K. Donel). Antroji šio būdvardžio reikšmė taip pat semantiškai artima pirmajai – “kylantis iš atviros širdies, nuoširdus, tikras” (Norėjau ištarti jiems žodį *širdingą*, bet širdis atšalusias, ledą radau LKŽ XIV 849(P. Vaič).

Širdingas, -a reiškiantis “greit įsirstantis, supykstantis”, nusako blogąsias žmogaus savybes (Kurs pasišiaušęs, *širdingas*, tą lankuok, nugerink LKŽ XIV 849(J).

Vyriškosios bei moteriškosios giminės sudurtinis daiktavardis *žemaširdis*, -ė taip pat reiškia geruosius ir bloguosius žmogaus būdo bruožus.

Pirmoji šio daiktavardžio reikšmė yra “kas kietos, negailestingos, žemos širdies” (Niekai tokiam *žemaširdžiui* [žmogui] ir brolių nudėt sp.).

Antroji, enantiosemiška pirmajai, šio daiktavardžio reikšmė yra “kas nuolankus, lengvai paveikiamas” (Viso to neduoda tėvas puikiesiems, bet *žemaširdžiams* A. Baran.).

Tokia enantiosemiškų būdvardžių bei kai kurių daiktavardžių ypatybė charakterizuoti įvairius žmogaus būdo bruožus ir savybes būdinga ir kitoms kalboms. Plg. anglų k. *apparent* “matomas, aiškus” ir “tariamasis, numanomas”. Atitinkamas reikšmės turi ir išvestinis anglų k. prieveiksmis *apparently* “aiškiai, neabejotinai” ir “turbūt, galbūt”.

Idomių minčių apie enantioseminę yra pateikęs lietuvių filosofas Antanas Maceina. Savo studijoje “Asmuo ir istorija” jis remiasi prancūzų teologo, jėzuito Jean Daniélou samprotavimais, kur teigiama, jog daugelio kalbų žodžiai, reiškiantys svečią ir priešą, turi tą pačią šaknį. Pavyzdžiui, graikiškai svetimšalis vadinasi *xénos*, priešiškumas – *xenofobia*, o svetingumas – *xenofilia*; lotyniškai svečias yra *hospes*, o priešas – *hostis* (plg. rusų *roctb* analogiškas reikšmes).

Lietuvių kalbos *svėčias*, be jokios abejonės, yra enantiosemiškas, kadangi šis daiktavardis, nors ir reiškia kviestą asmenį, tačiau tas asmuo atvykęs paviešėti iš kitur, t. y. iš svečios šalies. (Plg. 2 *svėčias*, -ià adj. (4) 1. *ne gimtinės, toliau*

esantis, svetimas (apie vietą, kraštą) ir 2. *ne iš saviškių* (apie žmogų) (LKŽ XIV 286). Taigi tiek daiktavardis, tiek būdvardis turi tą pačią šaknį *svet-*, kuri vienu atveju vartojama pavadinti kviestą, laukimą asmenį, kitu gi atveju – svetimą, iš kitur atvykusį žmogų.

A. Maceinos žodžiais tariant, “kiekvieną atvejų šis žmogus nėra *savasis*. Gali jis būti priglaudžiamas ir net pavaišinamas, tačiau jis niekad netampa vietiniu” (Maceina 1981: 63). Ar laisvės, ar geresnės duonos ieškodamas toks ateivis nebus savas, jis privalės žemintis, t. y. elgtis taip, kaip to pageidautų jį priėmusieji. “Svečias ateina ir yra priimamas tik todėl, kad jis privalo *išeiti* – pasak lietuviškos patarlės: “Sveteliai, susipratot ateiti, susipraskit ir išeiti” (Maceina 1981: 64).

Tokių vaizdingų posakių apie *svečią* ir “nesvetingus” santykius su juo gana gausu lietuvių tautosakoje. Pavyzdžiui: Tai jau sėskis, kad atėjai: *svėčias* būsi, rytoj valgyt gausi (juok.) LKŽ XIV 286(Mrs). Apsidžiaugė kaip *svečius* išleidęs LKŽ XIV 285(KrvP(Jnš)). Mielas *svečias* – gaila varškės LKŽ XIV 285(Mrj). Plg. la. *ciema* ēdiens līdz mājas vārtiem “svečių valgis ligi vartų (t. y. nesotus I. E.)” (Balkevičius, Kabelka 1977: 132) ir t. t.

Enantioseminija daugelyje kalbų praplečiama iki **antifrazės** (gr. *antiphrasis* – prieštaravimas, priešingybė), t. y. stilistinės figūros, tam tikro posakio, kurio tiesioginę reikšmę **ironija** arba **sarkazmas** pakeičia priešinga (Pikčilingis 1975: 297–298). Pavyzdžiui: Koks *protingas* patarimas! vietoj Koks *kvailas* patarimas! *Graži bjaurybė kaip velnias* (apie labai gražią mergaitę)! LKŽ K (Rm). Čia teigiamoms emocijoms reikšti pasitelkiami neigiamos reikšmės žodžiai.

Šiuo atveju nebekalbama apie vieno žodžio reikšmių poliarizaciją, nes čia figūroja visas sakiny, t. y. rišlus **kontekstas**, kai atitinkamomis stilistinėmis priemonėmis ir **intonacija** išryškinama reikšmių priešybė. Pavyzdžiui, lot. *tol-lendum esse Octavium*: “Oktavijų būtina *išaukštinti*” ir “Oktavijų būtina *pašalinti*”; *cum tacet clamant* “kai tyli – šaukia” (Cicerono posakis), t. y. tylint reiškiamas *nepritartimas*; plg. *qui tacet, consentire videtur* “tylėjimas – sutikimo ženklas”; *festina lente* “*skubėk lėtai*” (Svetonijaus posakis), t. y. nedaryk [nieko] paskubomis; pranc. *Savant est sot plus gu'un sot ignorant* “*Mokytas kvailys didesnis už nemokytą kvailį*” (Moljero posakis) ir t. t.

Kai kurie kalbininkai enantioseminiją dar vadina **homonimine antonimija**, netgi **homoantonimija**, pvz.: *Šuo – geriausias žmogaus draugas* ir *Šuniui – šuns mirtis*. Kalboje iš tikrųjų neretai susipina antonimija ir homonimija (Gorelov 1986: 89).

Apibendrinant būtina pasakyti, jog enantioseminija, nors ir nėra ypač produktyvus kalbos reiškiny, išnykti visai nesirengia. Priešingai, įgaudama vis naujų formų bei raiškos būdų, pritaikytų dabarties realijoms ir gyvenimo tempui, enantioseminija nenyksta. Kaip ir seniau, taip ir dabar kiekvienoje kalboje esama pakankamai daug žodžių, turinčių “vidinių priešybių”, t. y. poliarizuotų reikšmių.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Abel C. 1885: *Sprachwissenschaftliche Abhandlungen*, Leipzig, 316–329.
- Balaišis V. 1991: Enantiosemyja ir Rambynas. – *Žodžiai ir prasmės*, 1, 50–54.
- Balkevičius J., Kabelka J. 1977: *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- A. Baran – Antanas Baranauskas, jo raštai.
- Bb1 – *Biblija*... 11 leid., Berlyne 1931.
- Budagov R. A. 1965: *Vvedenie v nauku o jazyke*, Moskva: Prosveščenie.
- DŽ₃ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- S. Dauk – Simonas Daukantas, jo raštai.
- K. Donel – Christian Donalitis. *Litauische Dichtungen...*, Königsberg, 1869.
- Ermanytė I. 1991: Antoniminės to paties veiksmazodžio reikšmės. – *Kalbos kultūra* 61, 73–74.
- Gaivenis K., Keinys S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.
- Gorelov I. N. 1989: Enantiosemyja kak stolknovenie protivorečivych tendencij jazykovovo razvitija. – *Voprosy jazykoznanija*, 87–89.
- I – Laurynas Ivinskis, jo raštai.
- J – *Litovskij slovar’ A. Juškevič’ a...*, 1–2, Sankt-Peterburg, 1897, 1904.
- J. Jabl – Jonas Jablonskis, jo raštai ir žodyno lapeliai.
- Jablonskis J. 1957: *Raštai* 1, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Kaukienė A. 1994: *Lietuvių kalbos veiksmazodžių istorija* 1, Klaipėda.
- V. Krėv – Vincas Krėvė-Mickevičius, jo raštai.
- KrvP (Jnš) – V. Krėvė-Mickevičius. *Patarlės ir priežodžiai* 1–2, Kaunas, 1934–1935; *Lietuvių patarlės ir priežodžiai* 3, Kaunas, 1937; 4 – *Darbai ir dienos*, 7, 1938.
- LKŽ I₁ – *Lietuvių kalbos žodynas* 1, Vilnius, 1941.
- LKŽ I₂–II₂ – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–2, Vilnius: Mintis, 1968–1969.
- LKŽ III – *Lietuvių kalbos žodynas* 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.
- LKŽ V – *Lietuvių kalbos žodynas* 5, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.
- LKŽ X–XV – *Lietuvių kalbos žodynas* 10–15, Vilnius: Mokslas, 1976, 1978, 1981, 1984, 1986, 1991.
- LKŽ K – Lietuvių kalbos žodyno kartoteka.
- LLVV VII₂ – *Latviešu literārās valodas vārdnīca* 7., Rīgā: Zinātne, 1991, 324.
- Maceina A. 1981: *Asmuo ir istorija*, Chicago: Ateitis, 63–64.
- Mš – Pranas Mašiotas, jo raštai ir vertimai.
- Novikov L. A. 1973: *Antonimija v russkom jazyke (Semantičeskij analiz protivopoložnosti v leksike)*, izdatelstvo Moskovskogo un-ta, 185.
- Pikčilingis J. 1975: *Lietuvių kalbos stilistika* 2, Vilnius: Mokslas, 297–298.
- SD – *Dictionary of trium lingvarum*, In usum Studiosae Iuventutis, Avctore... Constantino Szyrvid... Qvinta editio... Vilnae...
- B. Sruog – Balys Sruoga, jo raštai.
- Šercl V. 1883, 1884: O slovac s protivopoložnymi značenijami (ili o tak nazyvaemoj enantiosemyi). – *Filologičeskije zapiski*, vypusk 5–6, 1–39; vypusk 1, 41–84, Voronež.
- P. Vaič – Pranas Vaičaitis, jo raštai.

SOME NOTES ON ENANTIOSEMY

Summary

Enantiosemy is a very old linguistic phenomenon dating back to Ancient Egypt times. It is defined in linguistics as a property of a word or a morpheme to have opposite meanings.

Polarization of meanings is especially evident in verbs denoting fluctuations of temperature (e.g. degti, kepti, svilti and others). This kind of inner opposition is characteristic of some nouns, adjectives and even adverbs.

The main cause of enantiosemy is the nondifferentiated meanings of the words with common roots. Both *p o l i s e m y* (cf. brėkšti – “aušti, švisti” and “temti”) and *h o m o n y m y* (cf. banda – “cattle” and “a loaf of bread”). The above homonyms have a common meaning “property, ownership”.

Jonas Jablonskis was the first Lithuanian linguist to investigate enantiosemy (Lietuvių kalbos gramatika, 1922).

Interesting reasoning on the enantiosemy of the word *s v e č i a s* has been offered by the Lithuanian philosopher A. Maceina. Having the meaning of a person who has been invited to visit, the noun at the same time characterizes this person as somebody who has come from elsewhere, is a stranger.

Entiosemy usually becomes evident in coherent texts only. Polarization of the meanings manifests itself in the intonation and stylistic means. Sometimes, entiosemy is expanded to an anti-phrase, i. e. a certain saying whose literal meaning is changed to the opposite meaning by means of irony or sarcasm.

The phenomenon of enantiosemy is not going to disappear, it is just acquiring new forms of expression in the language.